

Dávid Lajos:

„ALUDJ EL SZÉPEN, KIS BALÁZS”

Gyermeknap i kalandozások József Attila verse körül, nagybányai kitekintéssel

Kis Balázst mindenki jól ismeri, akinek gyermekkorában csak egyszer is elolvasták József Attila „Altató”-ját. Hogy ki volt ő valójában, élt-e a valóságban is a versben szereplő kisfiú, s hogy felnőttként mi lett belőle – mindez a napokban vált számomra nyilvánvalóvá, amikor a Kossuth Rádióban meghallgattam a budapesti Kieselbach Galéria júniusi aukciójának beharangozóját, majd ennek nyomán az árverés katalógusát is átlapoztam. Érdekes sorsok következnek, a végén egy kis nagybányai csavarral ;) – érdemes elolvasni.

„Milyen ritka, szép név ez a Balázs!” – mondta 1935 januárjának utolsó napjaiban József Attila, Gellér Károlyné betegágya mellett. Ottó Gizella akkor már több hónapja feküdt kórházban. Császármetszéssel szült, utána trombózt, majd tüdő- és mellhártyagyulladást kapott. Az asszony azonban nem bánta a szobafogságot, egy korábbi sikertelen gyermekvállalás után mindennél nagyobb örömet jelentett neki Balázs fia érkezése. Az örömeiben osztozó látogatók sorában bátyja, a zeneszerző Ottó Ferenc és barátai is megjelentek. Egy ilyen alkalom adott ihletet József Attilának az „Altató” megírására.

A zeneszerző és József Attila ekkor már többé éve ismerték egymást. Ottó Gödöllőn nőtt fel, a koronauradalom erdészének fiaként, az 1920-as években Milánóban és Kodály Zoltánnál tanult a pesti Zeneakadémián. A költővel 1931-ben találkoztak először. Az ifjú zeneszerző az egyetemi menzán egy otffelejtett vékony kiadványt talált: József Attila „Nem én kiáltok” című 1925-ös kötetét. Dalszövegekre vadászva lapozta végig, majd felkereste József Attilát, törzshelyén, a közeli Bucsinszky kávéházban. A találkozásból egy életre szóló barátság lett. A fiatal költő boldogan fogadta a versek megzenésítésén dolgozó Ottót, aki több József Attila vershez is zenét szerzett.

Az „Altató”, a kézirat szerint 1935. február 2-án született. Ottó Ferenc úgy emlékezett, hogy József Attila személyesen neki adta át február 5-én, egy kávéházban, részletesen elemezve is a bölcsődalt. A „kis Balázs” húga, Gellér Zsuzsa viszont később úgy idézte fel, hogy a január végi látogatást követő harmadik napon „a költő és nagybátyám együtt hozták el hozzánk a vers kéziratát. Feri bácsi erősködött, hogy Attila ajánlja neki a verset, ő majd megzenésíti. Hát úgy is lett.”

Akárhogyan is történt, a szereplők közül akkor még senki sem tudta, hogy a magyar irodalom egyik legjobban ismert gyermekverse válik belőle. Azt még kevésbé sejtették, hogy mennyi tragédia kíséri majd a történet szereplőit, s hogy a főszereplő „kis Balázs” pályáivét is kettőtőri a világtörténelem. Maga a költő meg is feledkezett a versről, utolsó, 1936-os, „Nagyon fáj” című kötetébe sem került bele. A kéziratot egy ideig Ottó Ferenc őrizte, aki aztán az 1938-as ünnepi Szép Szó emlékszámában jelentette meg, „Ottó Ferinek, szeretettel” ajánlással és a vers megzenésítéséről írt rövid szöveggel.

TRAGIKUS SORSOK

József Attila 1937. december 3-án egy induló tehervonat elé vetette magát a szárszói vasúti

átkelőnél. Ottó – akit többek között József Attila „Favágó” című versének megzenésítése miatt a Horthy rendszer nem nézett jó szemmel – a világháború alatt megjárta a nyugati frontot és sokáig volt fogolytáborban. 1949-ben az ÁVH tartóztatta le, a Rákosi korszakban hosszú éveket töltött börtönben a népi demokrácia elleni szervezkedés vádjával. 1966-ban, immár a Kádár rendszer ideje alatt, egy ‘56-os mártír költő versének megzenésítése miatt újabb börtönbüntetésre ítélték. Bár még évtizedekig dolgozott töretlen lelkesedéssel, jellemzően vallásos zeneműveit csak elvétve mutatták be.

Az „Altató” kézírata 1964-ben, Ottó Ferenc adományaként a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. A hajdani „kis Balázs” időközben ha nem is „óriássá”, de termetes, magas férfivá cseperedett. „A távolságot, mint üveg golyót, megkapod” – ígérte az „Altató” „kis Balásznak”, aki bár se „tűzoltó”, se „vadakat terelő juhász” nem lett, az 1950-es években valóban katonaként, híradósként szolgált a Maléter laktanyában. Értelmiségi származása miatt a gimnáziumot csak estin végezhetette el, így – bár kisgyermek kora óta rajongott a zongoráért – csak álmodozhatott arról, hogy tanulmányait majd a Zeneakadémián folytathatja. S amikor végre 1956 decemberében leszerelt, maradék reménye is szertefoszlott. Ebben a tekintetben is... „Bizonytalan idők voltak azok, főleg egy intelligens, tudásra éhes fiatal számára. A bátyám úgy érezte, el kell mennie az országból, s magával vitte legjobb barátnőmet, a monori Zsíros Katit is. Én itthon maradtam, mert valakinek mindig maradnia kell, hogy cipelje a vállán a terheket. Édesanyánknak így is majd megszakadt a szíve, hogy Balázs ilyen messzire került el tőle.” – idézte fel később húga, Gellér Zsuzsa.

Gellér Balázs a nyugati határon át hagyta el Magyarországot, Torontóban talált otthonra, sok más ‘56-os menekülthöz hasonlóan. Kanadában villanyszerelőként dolgozott, majd számviteli főiskolát végzett és főkönyvelő lett. Csendes kanadai kispolgári életet élt. Fiai, Péter és Tamás, már a tengerentúlon születtek. Gellér Zsuzsa gyakran látta vendégül őket Magyarországon, 1976-ban Balázs is hazalátogatott Gödöllőre. „Az idősebbik fiú már tizenegy éves volt, mikor először hazaküldték nyaralni. Később már mindketten nyarakat töltöttek velünk. Az évek gyorsan teltek, éltük az életünket, mi itt, ők ott. 1996 húsvétján Balázs telefonált, hogy várjuk, mert négy nap múlva hazajön tíz napra...” Körbejárta rokonait, senkit nem akart kihagyni, mindenkit látni kívánt: utoljára. A család tagjai alig hitték el, hogy a derűs és erős férfi súlyos beteg.

Két héttel magyarországi látogatása után Gellér Balázs kanadai otthonában örökre elaludt. Az „Altató” s vele együtt a „kis Balázs” azonban halhatatlan maradt...

DE MI KÖZE MINDENNEK A KIESELBACH GALÉRIÁHOZ?

Hát csak annyi, hogy a június közepén sorrakerülő aukción azt a népies díszítésű ágyat is elárverezik, amelyben József Attila „Altató”-jának valós szereplője, a gyermek Gellér Balázs hajtotta nap mint nap álomra fejét.

A Gellér család gödöllői háza, amelyben az „Altató” főhőse felcseperedett, valóságos kultúrtörténeti kurióznak számított még abban a termékeny szellemi légkörben is, amely a századelőn a települést jellemezte. A ház ura, Gellér Károly, az Athenaeum Nyomda műszaki vezetője, jó viszont ápolt a népies szecessziót képviselő Gödöllői Művésztelep tagjaival, s az onnan fakadó gondolatiság nyomán alakította ki otthonát.

Gellér Károlyné 1946 májusában előadást tartott Gödöllőn „A magyar családi otthon” címmel. Szerencsére fogalmazványa fennmaradt a hagyatékban, így pontosan tudjuk, hogy

férjével – friss házasként – miként gondolkodtak otthonuk díszítéséről. A bolti bútorok között kényelmetlenül érezték magukat; helyettük inkább gyermekkoruk öreg almáriumairól, ládáiról és terítőiről álmodoztak. Az ajtóktól kezdve, a heverőkön, székeken és asztalokon át, egészen a falitékáig és a függönyrúdig népies faragványok díszítették a családi házat. Kertjükben kopjafán ülő Turul-szobor, a falon Boromisza Tibor képek, valamint Tallós Móric templomfestő alkotása volt látható, amelyen a három királyok imádása magyaros paraszti átiratban jelenik meg.

A Gellér házaspár „az asztalosok rémületére” a „kis Balázs” gyermekszobáját, bútorait, ágyát is hasonló szellemben tervezte meg. A virágmustrákkal és kopjafákat idéző elemekkel dekorált ágytámlán képszerű fríz látható: egy lóáldozat. Körben ősmagyar harcosok, amint a paripát a sámán által megrakott máglyához vezetik, mintegy az új jövevény előtt tisztelgő áldozati szertartásként. A szoba bútorzatát, s a gazdagon faragott ágyat egy Gödöllőn dolgozó népi fafaragó, bizonyos Sztelek Dénes (1893-1959) készítette.

Kicsit utánaolvasva Sztelek (nem túl sokat eláruló) életrajzának, megtudhatjuk, hogy népi iparművészként tartották számon, 1955-ben a népművészet mestere címet is megkapta. Hat elemi és két év iparrajz iskolát végzett. Hat éves kora óta faragott, első faszobrát 11 éves korában készítette. Nehéz anyagi körülmények között élt, alkalmi munkák mellett hosszú ideig pásztorkodással foglalkozott, asztalos munkákat is végzett. 1922-ben Gödöllő-Királytelepre költözött, a régi palóc pásztorművészet hagyományait továbbfejlesztve ettől kezdve kezdett magyaros bútorokat készíteni. Egyik legszebb munkájának éppen az 1930-as évekbeli gödöllői Gellér ház belső faelemeinek megmunkálását tartják. 1945 után faragott bútorok, csillárok, lámpatestek készítésén kívül gyermekjátékokat is tervezett. Alapító tagja volt a Népművészek Szövetkezetének, tagja a Képző- és Iparművészek Szövetségének.

Az is hamar kiderült, hogy Sztelek Dénes Mogyoród-Pusztaszentjakabon született, egy egyszerű erdész fiaként –

ÉS ITT JÖN AZ ÚJABB CSAVAR A TÖRTÉNETBEN.

Sztelek...?! Nocsak... A Nagybányán alkotó Sztelek Norbert festőművész (1884-1956) szintén Pusztaszentjakab szülőtte volt. Az már csak rövid kutakodást kívánt, hogy kiderüljön: Dénes és Norbert minden bizonnyal testvérek voltak.

„Gödöllőn éltek a haraszi erdész fiaiként Sztelek Dénes és Norbert” – olvasható az „Élet a kastély vonzásában – Gödöllő, a nyaralóhely” c. kiadványban. A Szamos c. lap pedig, Sztelek Norbert 1932. évi szatmári egyéni tárlatáról szólva írja a következőket: „A kiállító neve nem is ismeretlen. Bátyja [valószínűleg elírás, inkább: öccse] jó nevű tagja volt annak a spirituális festőtársaságnak, mely Gödöllőn működött. Ő maga is ott, a gödöllői erdőben telt meg természetimádattal, mely kegyeletes hűséggel és a dilettantizmus fölötti tudással örökít meg festményeiben...”

Sztelek Norbert a legelső nagybányai festő volt, akivel „találkoztam” amikor Nagybányára kerültem. Színes tájképe – háttérben a város tornyaival, előtérben szénát gyűjtő asszonyok alakjával – úgy függött apósomék mindig félhományban derengő, gerendás mennyezetű öreg szobájának falán, mint valami profán szentkép. Sztelek Budapesten és Gödöllőn tanult, szobrászattal, grafikával is foglalkozott. Pontosán nem tudni, de valamikor az említett 1932-es szatmári kiállítás időszakában költözhetett át a nagybányai kolóniára. „Ez egy igazi Musik für alle! Nincs megfejteni való benne. Minden festményben kész a szép, csak gyönyörködni

kell benne. Talán éppen ez lesz az erénye a konzervatívabb kiállítás látogatók szemében” – méltatta önálló bemutatkozását a Szamos.

Sztelek a nagybányai művésztelep élő legendája volt; „élete köd, homály és titokzatosság, Gorkij és Tersánszky tollára méltó alkat... mintha az „Éjjeli menedékhely” gögös koldusai közül lépett volna elő” – írja róla Murádin Jenő művészettörténész. Származásáról is titkokat rebesgettek Nagybányán – hogy grófi sarjadék, szerelemgyerek lett volna. Az idősebbek színesen mesélték, hogyan ment kopott ruhájában, festékes ládával, mappájával hajnalonként Felsőbánya, vagy Fernezely felé. Este pasztellekkel tért haza.

A tárnák sötét éjszakájában dolgozó bányászok rajongtak színes képeiért. A festőkolónia városában emléke sokáig úgy élt, mint akitől pálinkáért bármikor lehetett szerezni egy-egy jobb festményt. Bár a nagybányai művészek közül ő adta el a legtöbb képet, életmódján ez csöppet sem látszott. Bútorozatlanul bérelte a szobát, s ő maga rendezte be. Az ágy: két cukrosláda, melyekre három szál deszkát fektetett, s néhány pokróccal, vánkossal hevenyészett rá vackot magának. Az asztal: egy nagyobbacska láda, rajta elképzelhetetlen zűrzarvarban millió festőszerszám, tégelyek, üvegcsék, ceruzák, színes kréták, ecsetek...

1937-41 között Nagybányán többször is kiállított. 1939 júniusában jelen volt az István szálló éttermében Krizsán János által szervezett tárlaton, 1941 nyarán pedig gróf Teleki Ralph nagybányai műtermében mutatkozott be, félszáz festményével. A nagybányai római katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra 1956-ban.

A Sztelek-testvérek földi sorsa tisztos életkorban, idehaza ért véget, akárcsak – bár mellőzött zeneszerzőként – az Ottó Ferencé. Sztelek Norbert olaj- és pasztellképei ma ugyanúgy féltve őrzött kincsei erdélyi, magyarországi és külföldi magángyűjteményeknek, mint öccse, Sztelek Dénes csodálatos népi faragványai, melyek közül a Gellér család tulajdonában volt egykori bútordarabok – „kis Balázs” ágyával együtt – most mind-mind megvásárolhatók a Kiselbach-aukción.

A történet szereplői közül József Attila azonban túl keveset élt e földön, „kis Balázs” pedig túl távol halt meg szülőhelyétől... Olvassuk el újra az Altatót... és emlékezzünk rájuk.

ALTATÓ

Lehunyja kék szemét az ég,
lehunyja sok szemét a ház,
dunna alatt alszik a rét -
aludj el szépen, kis Balázs.

Lábára lehajtja fejét,
alszik a bogár, a darázs,
velealszik a zümmögés -
aludj el szépen, kis Balázs.

A villamos is aluszik,
- s míg szendereg a robogás -
álmában csönget egy picit -
aludj el szépen, kis Balázs.

Alszik a széken a kabát,
szunnyadozik a szakadás,
máma már nem hasad tovább -
aludj el szépen, kis Balázs.

Szundít a lapda, meg a sip,
az erdő, a kirándulás,
a jó cukor is aluszik -
aludj el szépen, kis Balázs.

A távolságot, mint üveg
golyót, megkapod, óriás
leszel, csak hunyd le kis szemed, -
aludj el szépen, kis Balázs.

Tűzoltó leszel s katona!
Vadakat terelő juhász!
Látod, elalszik anyuka. -
Aludj el szépen, kis Balázs.

1935. február 2.